

УДК 342.4

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.02>

Сергій Богданович Іванов,

*Національна академія внутрішніх справ (аспірант), м. Київ;
Верховна Рада України (помічник-консультант
народного депутата України);*

 <https://orcid.org/0000-0003-0063-9448>,
e-mail: sergiy2015ivanov@gmail.com

«ПРАВА ТА ВОЛЬНОСТІ» В КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕНЕСАНСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Досліджено підстави захисту «прав та вольностей» українського народу в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. як визначному історичному документі національного державотворчого процесу першої половини XVIII ст. Окремлено вплив такої категорії природного права, як «справедливість», на суть і дух Конституції через її тлумачення в античні часи Платоном, а також подальші інтерпретації в добу Ренесансу та Реформації. Простежено значення для Конституції Пилипа Орлика широкої філософсько-правової та інтелектуальної спадщини, завдяки якій акт став прогресивним для свого часу прикладом прагнення її авторів і суспільства до утвердження ідей законності та правопорядку над абсолютизмом.

Ключові слова: природне право, справедливість, Пилип Орлик, конституціоналізм, рівність, абсолютизм, Платон, протестантство.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Основою виникнення Конституції П. Орлика насамперед була вкрай складна ситуація, яка склалась на українських землях після смерті (1657 р.) Б. Хмельницького (період тридцятирічної «Руїни»), за часів початку Північної війни (з 1700 р.) до еміграції та смерті І. Мазепи (1709 р.). Однак і сьогодні, більш ніж через 300 років, у різних джерелах ми маємо різне трактування акта, підписаного в 1710 р. [1, с. 54].

Безперечною заслугою П. Орлика є його піонерська для вітчизняної політико-правової думки спроба теоретично обґрунтувати невід'ємне право українського народу на створення незалежної Української держави та переконати європейських політиків у необхідності її постановлення [2, с. 128].

Відповідно, під час аналізу Конституції П. Орлика логічно постає питання про джерела, якими її автори свідомо чи несвідомо послуговувалися для обґрунтування невід'ємного права українського народу на свою державність. Не заперечуючи визначне історичне значення

цього документа для процесу становлення Української держави, науковці й дослідники разом із тим розділилися у своїх поглядах і досі дискутують із приводу політико-правової класифікації Конституції як акта, її політико-правових, філософських і літературних джерел, ступеня їх впливу та щодо інших сутнісних питань.

Стан дослідження проблеми

Положення про політико-правову природу та витоки Конституції П. Орлика вивчалися у роботах таких науковців, як Дж. М. Базіле, А. Бичко, І. Борщак, М. Василенко, О. Вовк, В. Горобець, М. Грушевський, Р. Губань, О. Дзюба, Д. Дорошенко, М. Жулинський, В. Замлинський, В. Кононенко, М. Костомаров, І. Кресіна, О. Кресін, Б. Крупницький, О. Лукашевич, К. Манжук, І. Огієнко, О. Оглоблин, О. Павленко, О. Прицак, В. Прокопович, В. Різниченко, В. Соболь, О. Струкевич, О. Субтельний, О. Трофимук, М. Трофимук, І. Усенко, Ю. Хорунжий, Т. Чухліб, В. Шевчук, Н. Яковенко та ін.

Говорячи про джерельну базу Конституції П. Орлика, О. Кресін, зокрема, зазначає, що вона систематизувала та підсумувала правовий зміст нововведень Івана Мазепи та здобутки української політичної та правової думки другої пол. XVI – поч. XVIII ст. [3, с. 219]. Поряд із цим, на думку науковця, попри безперечні здобутки, Конституція залишається для неупередженого читача чимось чужорідним, прямо не пов'язаним ані з попередньою, ані з подальшою історією Української держави [3, с. 198]. В. Кононенко називає основним джерелом Конституції П. Орлика «договірну» традицію та спадщину Гетьманщини, виділяючи Зборівський договір 1649 р., Гадяцький договір 1658 р., Переяславські статті 1659 р., договір Петрика з Кримським ханством 1692 р. тощо [4, с. 316–318]. М. Василенко припускав, що на форму Конституції могли вплинути *racia conventa*, що укладалися сеймом та королем Речі Посполитої. Але учений зазначав, що форма документа є настільки простою, що той міг бути «укладений і без попереднього зразка» [5, с. 377]. Зі скептицизмом до аналізу Конституції ставився також і О. Субтельний, який стверджував, що «автори документа поступалися речами, якими не володіли» [6, с. 65].

Мета і завдання дослідження

Метою статті є обґрунтування унікальності Конституції П. Орлика як документа, що закладав обриси модерної України й увібрав у себе не лише нормативний досвід договорів та угод доби Гетьманщини, але і традиції політико-правової та філософської думки, напрацьованої ще з античних часів, і постав цілком у європейському дусі конституціоналізму. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань, як опрацювання ступеня розробленості зазначеної проблеми, філософсько-правового дослідження категорії справедливості та її

впливу на зміст Конституції П. Орлика, виявлення та осмислення взаємозв'язків із політико-правовою спадщиною попередніх періодів.

Наукова новизна дослідження

У дослідженні зроблено спробу визначити значення для захисту «прав та вольностей» у Конституції П. Орлика такої категорії природного права, як «справедливість», простеживши її вплив на суть документа через античну спадщину Платона та її відродження в добу Ренесансу, що закладає підвалини для подальшого визначення онтологічних та праксеологічних проблем українського конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу

Укладення Конституції П. Орлика засвідчило прагнення українців до вноормування свого життя за власними правилами та звичаями. Як зазначено у її преамбулі, для звільнення «прав Вітчизни та стародавніх вольностей військових» від посягань з боку Польської держави козаки обрали гетьманом Богдана Хмельницького¹. Коли ж «права та вольності» були порушені московською стороною, Іван Мазепа виступив за «цілісність Вітчизни, права та вольності військові», щоб після смерті своєї «для вічної пам'яті імені свого залишити Вітчизну свою квітучою і в достатку, а Військо Запорізьке Городове і Низове не тільки в непорушних, а й у розширених вольностях». Наприкінці ж Конституції, у п. 16, йдеться про обов'язок гетьмана «усі негаразди Вітчизни нашої виправляти, а права та вольності військові непорушно зберігати і охороняти».

При цьому в документі простежується певне «урівнення» перед державою інтересів не лише еліти, а й усього козацтва, міщанства, купецтва і селянства. Вітчизна усвідомлювалася як Батьківщина не лише козацької старшини-шляхти, козацтва, а й міщанства, купецтва та селянства. Відсутність на Генеральній раді у Бендерах представників нижчих прошарків суспільства яскраво засвідчила еволюцію політичної свідомості еліти: її представники добровільно захищали не вигідні їм соціальні цінності заради досягнення державних та суспільних інтересів [7, с. 513–514]. Як зазначає В. Кононенко, якщо «звести до спільного знаменника» сприймання «прав та вольностей» в інтелектуальній традиції Гетьманату другої пол. XVII – поч. XVIII ст., то вони уявлялися як особливі соціально-економічні й

¹ Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового // Верховна Рада України : офіц. сайт. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата звернення: 20.01.2021).

суспільно-політичні привілеї, отримані (та/або підтверджені) за військові заслуги від литовських князів, польських королів і московських князів. У реальному житті картина уявлень та ідей, пов'язаних із «правами та вольностями», була набагато складнішою. Ними позначалося все традиційне, що було вигідним для українських інтелектуалів та політиків, а також програм соціально-економічного та суспільно-політичного життя, що мали риси поміркованої модернізації та ідеї реформ у майбутньому [8, с. 245–246].

Ідеологія української козацько-шляхетської верстви – принаймні той її різновид, який зафіксовано у Конституції, – відрізняється більше світськістю концепції *antemurale* («охоронний мур», «захист», як у Конституції позначається Запорізька Січ). Поряд з обороною християнської цивілізації в підґрунтя ідеології українського вищого стану покладено оборону свободи (демократичних традицій Війська Запорізького, його «прав і вольностей», культурної традиції української нації загалом) перед абсолютизмом [9, с. 67].

Питання забезпечення «прав і вольностей» тісно пов'язано з теорією природного права, відродження якої у другій пол. XVI – поч. XVII ст. відбувалося в контексті пошуку відповідей на питання, які ставила Реформація: правитель або народ, божественне право монарха або право народу на опір. Обставини, якими обґрунтовується необхідність повернення прав і вольностей та опір російському царату через порушення ним своїх сюзеренних зобов'язань, детально описано у преамбулі Конституції П. Орлика в контексті аналізу українсько-російських відносин.

Згідно з преамбулою Богдан Хмельницький «завдяки своїй розсудливості і відвазі визволив з польського підданства Військо Запорізьке і уярмлений та пригноблений народ малоросійський і добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських, сподіваючись, що Московська держава як єдиновірна з нами дотримається своїх обов'язків, виписаних в угодах, та народ вільний малоросійський при правах та вольностях буде під її обороною. Але після смерті Богдана Хмельницького Московська держава численними винахідливими способами змогла права та вольності військові, нею ж підтверджені, порушити і вщент зруйнувати». Останнє якраз і спонукало Богдана Хмельницького та його наступника Івана Мазепу до опору в межах визвольних воєн.

На визволенні як природному праві П. Орлик наголошував і у віднайденому І. Борщаком в архіві Міністерства закордонних справ Франції Маніфесті до європейських урядів 4 квітня 1712 р. Він писав: «це природне право визволити себе від пресії і працювати, щоб встановити те, що несправедливість і переможна сила у нас відобрала: всі знають як ми трактувалися Московською державою» [10, с. 10].

Тому ідея «права на опір тиранам» стала складовою частиною української політичної традиції ще з часів Б. Хмельницького та І. Виговського. Показовим документом, в якому представлено це вчення, є також «Маніфестація від імені Війська Запорізького до іноземних володарів», що пояснює причини розриву з Москвою (жовтень 1658 р.). Тому її використання в українських реаліях на поч. XVIII ст. можна розглядати як закономірне явище, а сама Конституція П. Орлика належала до типових європейських, за словами Г. Маркера, «середньовічних конституцій», відомих з часів Ренесансу [4, с. 302].

Одним із найполемічніших аспектів політико-правової думки пізнього середньовіччя та раннього нового часу було питання про те, чи мали право піддані чинити опір своїм правителям або ж, навпаки, чи мусять вони постійно виявляти покору, адже, з погляду християнської моралі, у всіх випадках опір уважався злом. З огляду на це протягом XVI ст. у багатьох європейських країнах, зокрема в Україні, остаточно сформувалися дві течії – монархічна, яка ґрунтувалася на сліпій покорі абсолютистській владі, та антимонархічна, що дозволяла право на повстання проти своїх правителів, які порушують закони суспільного життя. Водночас обидві течії мали теологічне забарвлення, адже здавна кожен християнин усвідомлював, що законна влада походить від Бога [11, с. 52–53].

Ідея політичного опору поширювалася і через протестантське вчення француза Жана Кальвіна та кальвіністські церкви у Західній і Східній Європі. Критикуючи абсолютизм, церковний реформатор писав: «нині у всіх на устах та ж сама пісня: ми мусимо слухатися наших королів, добрі вони чи погані, бо так заповідав Бог. Але нехай спіткає жахлива кара ганьбителів Бога, його святого Імені та таїнств. Бо твердити, ніби Бог заповідав слухати королів, коли вони чинять нечесливо, не менше блюзнірство, аніж твердити, ніби Бог своїми заповідями сприяє беззаконню» [11, с. 48].

Тут варто зазначити, що Бог є повсюдною морально-етичною категорією у Конституції П. Орлика, яка починається словами: «В ім'я Отця і Сина і Святого Духа, Бога в Трійці Святого славимо»¹. Крім того, скрізь по тексті документа можна зустріти звернення до Бога, пройняті непохитною вірою в його допомогу та захист українського народу: «після закінчення війни, коли Бог допоможе», «щоб обороні сам Бог, месник, сприяв», «незбагнений та неосяжний у правосудді своєму Бог», «самий праведний Суддя – Бог» тощо. Така кількість апелювань до Бога показує виражений релігійний підтекст утвердження «прав та вольностей», які автори Конституції нерозривно пов'язували з православ'ям та християнською етикою.

¹ Там само.

На думку італійського науковця Дж. Маніскалко Базіле, сторонами Конституції П. Орлика були Бог, король Швеції, гетьман та Військо Запорізьке. Він наголошує на дуалістичній природі договору: один договір (так званий біблійний контракт) укладається між Богом та козацьким народом, другий – між гетьманом та козацьким народом. Двоскладовий договір, роль генеральної старшини та присутність ворога (абсолютизму) дають змогу, на думку дослідника, припускати вплив політичної ідеології так званих французьких «монархомахів» – політичних теоретиків епохи релігійних війн проти абсолютної монархії. До того ж вірогіднішою видається можливість французького гугенотського, аніж польського впливу. Адже *Articuli Henriciani* («Генрикові артикули» – текст зобов'язань, на дотримання яких починаючи з 1573 р. присягали всі новообрані королі Речі Посполитої) захищали аристократію від небезпеки спадкової та абсолютної монархії, але гарантували релігійну свободу, тоді як Конституція П. Орлика чітко стверджує, що є лише один закон Божий та одна його інтерпретація, зроблена Апостольською Константинопольською церквою, що свідчить і про таку мету документа, як опір Московському патріархату [12, с. 292–293].

Теорія своєрідного божого благословення на опір тирану знаходить продовження і в працях Т. Беза, який був послідовником Ж. Кальвіна та здійснив систематизацію кальвінізму. За Т. Безом, правитель може продукувати рішення не лише за Божої настанови, а й від свого імені. Натомість якщо він ставить свої земні закони вище Божих, то перетворюється на тирана, чий рішення, навіть «добрі», не виправдовують його правління. Однак протидіяти тирану можна лише з Божої волі. Якщо владу тирана встановлено законним шляхом, це свідчить про її богоугодність, тож, повставати проти неї заборонено, проте реалізація такої влади може відбуватись лише за підтримки «народу». Тож, «добрий» правитель мусить діяти за Божими законами і на користь власному народові [13, с. 285].

Ще одним протестантським твором, що ґрунтується на монархомахій традиції, став памфлет «Вимоги до тиранів» (*Vindicae contra Tyrannos*), опублікований у 1579 р. під літературним псевдонімом Стефан Юніус Брут (справжнє авторство приписують вищезгаданому Т. Безу). Не випадково автор обрав псевдонім, який має символічний смисл, адже повстання Луція Юніуса Брута проти римського царя Тарквінія в результаті призвело до створення Республіки. Цей трактат послідовно розбирає чотири питання стосовно взаємовідносин правителя і народу: чи повинен народ підкорятися правителю у будь-яких випадках, або є право опору, якщо правитель порушує Божий закон; чи законним є повстання проти правителя, який пригнічує церкву; чи має народ право повстати проти правителя,

який своїми діями порушує суспільний договір; чи мають іноземні правителі законне право підтримати народ, правитель якого йде всупереч Божому закону.

Показово, що автор «Вимог до тиранів» в один ряд з Османською імперією поставив Московію. Будучи прибічником ідей конституціоналізму та народного суверенітету, автор наголошував, що держава, в якій правитель має усю повноту влади, є варварською тиранією. Саме до таких держав слід віднести Московію та Османську імперію, які слід називати не державами, а, використовуючи слова Августина, «великими розбійницькими бандами» (лат. *Magna latrocinia*; фр. *grands brigandages*) [14, с. 145].

Власне вчення про природне право, побудоване серед іншого на знанні античних творів, запропонував також нідерландський філософ Юстиніан Ліпсій, назвавши його джерелом саму природу, людський розум. Праці цього філософа, серед іншого, мали за мету подати на прикладі діянь великих мужів зразки управління державою, що впливало з усталеного погляду на історію як наставницю життя.

На переконання Дзюби О., певний перегук із політичними ідеями Ліпсія можна помітити у Конституції П. Орлика та маніфестах, написаних ним у еміграції. Так, перехід під протекцію шведського короля Орлик обумовлює правом боротьби проти тирана – московського царя Петра I, який ставить себе вище закону та звичаїв (так про тирана сказано і в Ліпсії). Урешті, виписані в Конституції обов'язки Генеральної Ради, члени якої мають «чесно і щиро, не дбаючи про жодний зиск – свій власний чи інших осіб, відкинувши заздрощі і мстиві умисли, давати слушні поради, щоб не заподіяти урази честі гетьмана, ані шкоди справам Вітчизни», теж перегукуються з міркуваннями Ліпсія про мудрих сенаторів та радників володаря [15, с. 106–107].

Ураховуючи вищевикладене, постає логічне питання про те, чи був знайомий П. Орлик із зазначеними протестантськими текстами. Знаючи, що він був випускником Києво-Могилянської академії та учнем професора Стефана Яворського, в бібліотеці якого, за підрахунками С. Маслова, було понад 600 книг, зокрема праці античних авторів і європейських учених XVI–XVII ст. [16, с. 103], це видається цілком імовірним. Крім того, ідея контролю з боку народу щодо дотримання владою своїх договірних обов'язків була обґрунтована також у творі діяча Острозького культурно-освітнього осередку Христофора Філалета під назвою «Апокрисис» та займала чільне місце в лекційних курсах професорів Києво-Могилянської академії Йосифа Кононовича-Горбацького та Інокентія Гізеля [16, с. 73].

Звертаючись до Божого закону як критерія істинності (адже християнство ототожнює істину з особою Сина Божого – Ісуса Христа), а також справедливості у відносинах між правителем та підданими,

філософи й ідеологи епохи Ренесансу послуговувалися античною спадщиною, зокрема філософією Платона, який приділив велику увагу вивченню принципу справедливості у діалозі «Держава». Проводячи аналогію з концепцією Птолемея про будову космосу, Платон вбачав справедливість у такому стані суспільства, де кожен має своє місце та виконує свою функцію згідно з природним законом, а не всупереч йому.

Як зазначає академік М. Костицький, центральним у філософії Платона є вчення про ідеї як основу всього, а їх реалізацією виступають ідеальна держава та справедливі закони. Платон, напевно, був першим, хто звертав увагу на невіддільність законів від держави. А верховною, істинною і сутнісною метою держави, на його думку, є ідея добра як правди і справедливості [17, с. 144].

У діалозі «Держава» він також розглядав державу з погляду прояву специфічних функцій, які виникли на основі поділу праці. Правильність життя як у державі, так і окремої людини полягає в тому, щоб кожен точно виконував відведене йому завдання: одним – займатися науками й управляти державою, іншим – сумлінно виконувати закони і хоробро боронити батьківщину, третім – піклуватися про необхідні запаси та коритися правителям. Саме в узгодженні цих трьох сутнісних складових держави полягає її досконалість, яку Платон і називає справедливістю [18, с. 82]. Водночас філософ доводить, що до управління державою слід допускати лише тих, хто має до цього відповідні здібності. Проблему справедливості Платон підносить із повсякденного рівня (чесність, віддавання боргів) до філософського і трактує її як чесноту, що відповідає ідеалу, належному. Філософ започаткував дослідження проблеми справедливості в єдності з екзистенційними проблемами людського буття та державотворення, тобто вважав одиничне органічно пов'язаним із загальним [19, с. 97].

Показово, що характерною ознакою Ренесансу став, за влучним висловом О. Койре, реванш Платона [20, с. 19]. Зберегти його філософію для світу середньовіччя, який варваризувався, прагнув і Боецій, автор відомого трактату «Розрада у філософії», якого серед іншого студіювали і в Києво-Могилянській академії [21, с. 121]. Причому Платон Ренесансу не був тотожним Платону античності, так само як і Аристотель середньовіччя – не той самий, що Аристотель античності. Як у середньовіччі можна виокремити декілька «Аристотелів», тобто декілька різноманітних інтерпретацій його вчення, зокрема Томи Аквінського й Авероїса, так само можна виокремити і різних «Платонів»: святого Августина, Галілео Галілея та інших [22, с. 48]. Тому, наприклад, Кальвін трактував спадщину античних авторів, які творили в доєвангелієвську епоху, двояко. У праці «Про християнську віру» він висловлював повагу філософам античності, однак

зазначав, що Святе Письмо «тлумачить про окреме на підставі спільного краще і переконливіше» за них. Тобто, з одного боку, він використовував ті тексти античної філософії про Бога, які вигідно давали йому підстави для возвеличення християнської віри, а з іншого, – вступав у полеміку з античними студіями, оскільки вони не знали Христа.

Водночас варто зауважити, що хоча Ренесанс та Реформація були тісно пов'язані між собою, їх не можна ототожнювати. Ренесанс не можна окреслити виключно реінкарнацією античної спадщини, так само як і Реформація не була лише реформуванням церковного життя, хоча і будувалася на ґаслах боротьби з папською церквою. Крім того, такі натхненники Реформації, як М. Лютер та Ж. Кальвін, були противниками Ренесансу та виступали опозиційно щодо неї. Однак, розвиваючись у гуманістичному напрямі, ці протестантські течії увібрали в себе ренесансні ідеї.

Говорячи про український контекст реформаційних процесів у добу Мазепи, О. Пахльовська звертає увагу, що зустріч Реформації, яка пройшла через «фільтр» гуманізму (зокрема, неоплатонізму), з українським православ'ям, відкритим на діалог з Іншим, є найскладнішим, але й чи не найцікавішим елементом цього своєрідного культурного синтезу, який, зокрема, зумовив плюралізм і толерантність української культури, – риси, нетипові для країн візантійсько-слов'янського кола. Бог присутній у світі через третю іпостась Трійці – це є «животворящий дух», який стає суттю людського сумління. Через цей дух виявляється самоцінна вартість «внутрішньої людини». Пізнати суть «внутрішньої людини» означає віднайти зв'язок з Богом через розуміння глибин людської природи. Це пізнання може відбутися двома шляхами. Перший шлях – метафізичний, що є значною мірою еманацією стоїко-платонічних джерел та школи Марсіліо Фічіно: Бог-Світло виявляється в безконечності, тож, його можна досягти лише через занурення людини в «океан» Божого світла (Іван Вишенський). Інший шлях – це шлях раціональний: зв'язок з Богом можна встановити через свідому й цілеспрямовану земну діяльність, реалізуючи найкращим чином неоціненний дар життя. Однак в українському варіанті православ'я, в цьому, так би мовити, орієнтальному кальвінізмі, між цими двома шляхами немає неподоланого розриву. Вони об'єднуються антропоцентричним баченням світу, що є важливою інновацією для історично несекуляризованої культури, якою була на ті часи вся православна цивілізація¹.

¹ Пахльовська О. Мазепа – архітектор європейської України // День : сайт. 15.08.2017. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina->

Платонівська категорія справедливості пронизує весь текст Конституції П. Орлика, адже його головною метою, як зазначено у преамбулі, було відновлення і зміцнення «зневажених прав і вольностей». Платон та його послідовники у ранньомодерну добу світової історії бачили ідеальну державу в божественному, справедливому та вільному. Тому якщо права зневажено, то треба було добиватися справедливості щодо їх відновлення. Майже в усіх статтях Конституції П. Орлика конкретизується, в чому були порушені «права та вольності» та яким чином треба домагатися їх справедливого відновлення. Окрім того, мала бути поновлена і внутрішньополітична справедливість, яка перед тим була порушена у сфері державної влади й породжувала різні проблеми суспільного життя українських станів: «Через те непритаманне гетьманському уряду самоуправство у Вітчизні і Війську Запорізькому запроваджувався розлад, викривлення прав і вольностей, утиски посполитих та насильний, невважений розподіл військових посад...» Також про дух справедливості, яким був пронизаний аналізований документ, переконливо засвідчили слова гетьманської присяги, в якій правитель України обіцяв «повсякчас дотримуватися справедливості» [11, с. 56–57].

Оригінальним чином античне коріння в Конституції П. Орлика простежив і М. Трофимук, який звернув увагу на кількість пунктів (статей, концептуальних постулатів) у ній та спробував дати відповідь на питання, чому їх саме 16. Дослідник пропонує звернути увагу на перистиль (*peristyl(i)um*) як складову частину давньогрецької міської архітектури – споруду 4 на 4 колони, а зміст преамбули Конституції символічно унаочнює бачення козацькою старшиною перебігу української історії. У системі барокового світосприймання алязії з античними реаліями відігравали важливу роль, тож, П. Орлик цілком міг би в такий спосіб розв'язати проблему формальних параметрів гармонійного висловлення ідеї, адресуючи їх реципієнтові [23, с. 275].

Висновки

Конституція П. Орлика, будучи визначним здобутком політико-правової думки початку XVIII ст., продемонструвала прагнення її авторів і народу до утвердження принципів конституціоналізму та правопорядку над ідеями абсолютизму, що панував тоді у Європі. До того ж у її змісті простежується вплив античної спадщини Платона, який обґрунтував ідеальну державу завдяки категорії справедливості, ідея якої була реінкарнована у добу Ренесансу та Реформації як природне право народу на опір правителю, який порушив божественну

справедливість. У цьому ключі Конституція робить безапеляційний вибір проти російського самодержавства, яким було перекреслено попередні угоди, на користь захисту та відновлення порушених прав і вольностей і як наслідок – на користь побудови незалежної України.

Вирішуючи у договірний спосіб питання про взаємовідносини влади та суспільства, права та свободи всіх верств населення, автори Конституції П. Орлика прагнули побудувати ідеальну державу, послуговуючись при цьому такими цінностями, як справедливість і рівність, що викристалізувалися широкою політико-правовою спадщиною та інтелектуальною думкою, напрацьованою ще з часів античності.

Список бібліографічних посилань: 1. Коваль А. Конституція Пилипа Орлика – цінна пам'ятка в історії розвитку українського та європейського конституціоналізму. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 3. С. 52–59. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2017.5>. 2. Тераук І. Я. Правові підстави української державності у творчій спадщині Пилипа Орлика. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 807. С. 124–128. 3. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 468 с. 4. Кононенко В. Політико-правові витоки «Договорів та постанов» 1710 р. *Україна в Центральній-Східній Європі*. 2006. № 6. С. 297–322. 5. Василенко Н. П. Конституція Филиппа Орлика // «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій. Львів : Світ, 2011. С. 367–387. 6. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ : Либідь, 1994. 240 с. 7. Соціополітичний простір ранньомодерної України: історичні нариси / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії НАН України, 2018. 622 с. 8. Кононенко В. Конструювання пам'яті про «права та вольності» у текстах української еміграції 1709–1714 рр. *Україна в Центральній-Східній Європі*. 2018. № 18. С. 239–273. 9. Трофимук О. П., Трофимук М. С. Перша Українська Конституція // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік / пер. з лат. та приміт. М. С. Трофимука ; передм. та заг. наук. ред. О. Пріцака. Київ : Веселка, 1994. С. 49–67. 10. Оглобин О. Маніфест гетьмана Пилипа Орлика. *The Herald*. 1957. № 12 (98). С. 8–11. 11. Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 р. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 103 с. 12. Базіле Дж. М. «Pacta et constitutiones» між гетьманом Пилипом Орликом і Військом Запорізьким, 5 квітня 1710: юридичний аналіз // Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали Міжнар. наук. конф. «Adfontes» до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. (м. Київ, 14–16 жовт. 2010 р.). Київ : НаУКМА, 2010. С. 287–293. 13. Багро С. Коментар Джованні Маніскалко Базіле до Конституції Пилипа Орлика // Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали Міжнар. наук. конф.

«Adfontes» до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. (м. Київ, 14–16 жовт. 2010 р.). Київ : НаУКМА, 2010. С. 282–287. **14.** Самотовинский Д. В. «Тирания» или «законная монархия»? Политические порядки Московии во французской этнографической, политической и исторической литературе эпохи религиозных войн. *Известия вузов. Серия «Гуманитарные науки»*. 2014. № 5 (2). С. 142–150. **15.** Дзюба О. Юстус Ліпсій у бібліотеках могилянських професорів // Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали Міжнар. наук. конф. «Adfontes» до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. (м. Київ, 14–16 жовт. 2010 р.). Київ : НаУКМА, 2010. С. 103–107. **16.** Стратій Я. Розвиток філософської та політико-правової думки в Києво-Могилянській академії // Київські обрії: історико-філософські нариси / наук. ред. В. Горський, М. Ткачук. Київ : Стилос, 1997. С. 61–75. **17.** Костицький М. В. Про античні витоки розуміння права (правності) і закону (законності) та можливість їх урахування в сучасному конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 139–148. **18.** Блоха Я. Категорія «справедливість» в античній філософії періоду високої класики. *Філософські обрії*. 2016. № 36. С. 79–87. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.208942>. **19.** Сабадуха М. В. Проблема справедливості у філософії Платона. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2014. № 1 (19). С. 94–98. DOI: <http://doi.org/10.18372/2412-2157.19.10282>. **20.** Койре А. Очерки истории философской мысли. М. : Прогресс, 1985. 286 с. **21.** Торкут Н. М. Типи діалогічності від античності до Ренесансу. *Вісник Запорізького державного університету*. 2002. № 2. С. 119–123. **22.** Шепетяк О. Новий злет святого Августина в епоху Ренесансу. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філософія*. 2017. № 37. С. 47–59. DOI: <http://doi.org/10.24919/2522-4727.37.133023>. **23.** Трофимук М. Конституція 1710 року: проблема автентичності // Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали Міжнар. наук. конф. «Adfontes» до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. (м. Київ, 14–16 жовт. 2010 р.). Київ : НаУКМА, 2010. С. 266–275.

Надійшла до редакції 25.01.2021

Ivanov S. B. “Rights and Liberties” in Pylyp Orlyk’s Constitution through the Prism of Renaissance Interpretations of Justice

Such an outstanding historical monument of Ukrainian state-building as the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710 has been studied in the context of the traditions of European constitutionalism and its influence on the process of national state-building of the first half of the XVIII century. The author has determined the role of such a category of natural law as “justice” in its formation, which became pervasive in the Constitution of Pylyp Orlyk by guiding its content and spirit. Despite the more than 300-year history of this act, there are still discussions among scholars and researchers about its political and legal classification and the source base, in particular not only the contractual experience of the Hetmanate period, but also the influence of political, legal and philosophical thought that was developed since ancient

times. There was an attempt to determine the grounds for protecting the “rights and liberties” of the Ukrainian people by tracing the influence of the ancient heritage of Plato and its revival in the Renaissance era, Protestant doctrine of the Reformation period, which lays the groundwork for further identification of ontological and praxeological problems of Ukrainian constitutionalism. The fundamental methodological approaches were axiological, comparative and historical, hermeneutic. Theoretical basis of the study consisted of regulatory legal documents, scientific publications and research, information materials. The Constitution of Pylyp Orlyk, being a remarkable achievement of political and legal thought of the early. XVIII century, has demonstrated the desire of its authors and the people to establish the principles of constitutionalism, law and order over the ideas of absolutism, which prevailed in Europe at that time. In this regard, the Constitution makes an unequivocal choice against the Russian autocracy, which was canceled previous agreements, in favor of the protection and restoration of violated rights and liberties, and as a consequence – the construction of an independent Ukraine. It laid down a progressive idea of expressing the aspirations and needs of the whole nation, which shows the high level of legal and philosophical culture of the Ukrainian elite of that time.

Key words: natural right, justice, Pylyp Orlyk, constitutionalism, equality, autocracy, Plato, protestanism.

